

عملکردهای شهری و توسعه روستایی از دیدگاه یوفرد مورد: بخش زواره

دکتر عبدالرضا رکن‌الدین افتخاری ■

استادیار بخش علوم جغرافیایی و سنجش از دور دانشگاه تربیت مدرس □ □

علی موحد ■

دانشجوی دوره دکتری دانشگاه تربیت مدرس □ □

چکیده

کم توجهی به نگرش فضایی در سطح ناحیه‌ای و محلی با توجه به شرایط و منابع و نادیده گرفتن نظامهای شهری و روستایی در یک کلیت یکپارچه، سبب نابسامانی در عرصه‌های فضایی شده است. این نابسامانی را در توزیع جمعیت، فعالیتها، خدمات، و کارکردها در سطوح مختلف نظام سکونتگاهی، به شکل عام، و بهره‌مندی نامناسب مراکز جمعیتی بویژه سکونتگاههای کوچک و کم جمعیت، به شکل خاص، از خدمات و تسهیلات و منابع مختلف مستقر در مراکز جمعیتی و خدماتی بالاتر بخصوص شهری می‌توان دید. بدین ترتیب ایجاد یک سلسله مراتب سکونتگاهی مطلوب با ساختار فضایی مناسب می‌تواند توزیع بهینه امکانات لازم را در نقاط روستایی بویژه مراکز روستایی و خدمات رسانی که از نظر هزینه و سرمایه‌گذاری مقرون به صرفه باشد از طریق شهرهای کوچک و میانی پوشش دهد. یوفرد اعتقاد دارد از طریق برنامه‌ریزی فضایی، این پوشش خدماتی و تسهیلاتی از طریق شهرهای کوچک و میانی می‌تواند ساختار فضایی مطلوب و سلسله مراتب سکونتگاهی مطلوب را فراهم سازد و این مقاله در صدد بررسی این دیدگاه است و آن را در یکی از مناطق ایران به آزمون می‌گذارد.

۱- مقدمه

توسعه روستایی طی سالهای ۱۹۵۰-۱۹۶۰ با راهبرد صنعتی شدن شهرها و خط مشیهای نظیر قطب رشد (نشست قطره‌ای) سبب شد که شکاف بین شهرها و روستا بیشتر شود و با قطبی شدن فضا به نفع

شهرها تحول یابد. این امر نه فقط به توسعه روستایی کمک نکرد، بلکه سبب تشدید مهاجرت‌های بی‌رویه روستاییان به شهرها و ناپایداری روستاها گردید.

آنچه در توسعه روستایی فراموش شد، نادیده گرفتن روستا و شهر در یک کلیت یکپارچه با توجه به شبکه‌های اجتماعی، اقتصادی و طبیعی و کنش متقابل در یک شبکه تعامل اجتماعی و داد و ستد متقابل و خدمات و کالاها و تولیدات و فراورده‌های کشاورزی و عرضه عقاید بود.

با مشاهده آشفتگی و نارسایی برنامه‌های توسعه کشورهای در حال توسعه، عده‌ای از محققان دریافتند که چون بخش کشاورزی به بازارهای شهری وابسته است برنامه‌های توسعه اجتماعی-اقتصادی شهرها و روستاها لزوماً از هم جدا نیستند و بخش کشاورزی نمی‌تواند به تنهایی توسعه یابد.^۱ این بخش همواره به یک نوع کمک رسانی احتیاج دارد، بدین سان که بازارهای شهری برای بخش کشاورزی خدمات فنی و اعتبار مالی فراهم آورد و خدماتی دیگر چون آموزش، بهداشت و درمان، اوقات فراغت، تسهیلات عمومی و بازار فروش برای مازاد تولید در اختیار روستاییان قرار دهد. پس شهر می‌تواند عامل اصلی در توسعه این بخش باشد.

راهبرد «عملکردهای شهری در توسعه روستایی»^۲ با تحلیلی فضایی-منطقه‌ای، شیوه‌ای از تعیین سکونتگاهها را به دست می‌دهد که سرمایه‌گذاری در زمینه دستیابی روستاییان به خدمات شهری را تسهیل و اطلاعات بسیاری را در اختیار برنامه‌ریزان و سیاستگذاران قرار می‌دهد، به طوری که بتوانند سرمایه‌گذاریها را به منظور ایجاد یک الگوی متعادل جغرافیایی در زمینه توسعه اقتصادی و فیزیکی توزیع کنند.^۳ مقاله حاضر با این دید و براساس الگوی نظری یوفرد به بررسی و تحلیل بخش زواره از توابع شهرستان اردستان استان اصفهان می‌پردازد.

۲- سؤال، فرضیه و اهداف

سوال اصلی تحقیق، وجود نابسامانی در عملکردهای نظام فضایی ناحیه است، آن هم با توجه به نقش جدیدی که به عنوان مرکز بخش گرفته است و به منظور دستیابی به توسعه روستایی از طریق راهبرد یوفرد - با عنایت به سؤال اصلی - فرضیه‌های زیر مطرح می‌گردد:

الف. شبکه ارتباطی (فیزیکی) مناسب (کمی، کیفی، زمانی) و روابط فضایی در ناحیه باعث افزایش استفاده از امکانات و خدمات شهری (تجاری، اداری، بهداشتی، آموزشی و...) می‌شود.

ب. دسترسی به خدمات شهری از مهاجرت بی‌رویه روستاییان به شهر می‌کاهد.

ج. توزیع فضای کارکردهای مختلف در میان سکونتگاههای ناحیه دارای نظم خاصی در نظام سکونتگاهی نیست.

با توجه به سؤال اصلی تحقیق و فرضیه‌های مذکور اهداف پژوهش عبارت خواهد بود از:

۱. شکویی حسین، ۱۳۷۳، ص. ۳۸۶.

2. Urban Functions in Rural Development

۳. راندبلی دنیس، ۱۹۸۶، ص. ۱.

- الف. تنظیم برنامه توسعه فضایی ناحیه و ساماندهی عملکردهای سکونتگاهی،
 ب. افزایش میزان دسترسی سکونتگاهی بویژه دسترسی روستاییان به امکانات و خدمات شهری،
 ج. توزیع مناسب امکانات، خدمات و فعالیتهای تولیدی و استفاده از امکانات بیرونی در توسعه ناحیه.

۳- روش تحقیق

با توجه به فرضیه‌ها و اهداف پژوهش، رویکرد کلی حاکم بر فضای تحقیق، رویکرد سیستماتیک -براساس روش تحلیل سیستمی- است که ضمن مطالعه ساختار منطقه در قالب این رویکردها و با تأکید بر روش یوفرد به منظور تبیین ساختار سکونتگاهی منطقه، از روشهای کلاسیک مکانیابی و سطح‌بندی خدمات و نیز از روش الگوی رفتاری- ضمن بیان وضع موجود و تبیین نقاط ضعف و قوت ناحیه- فرضیه‌های تحقیق مورد ارزیابی قرار گرفته است. سرانجام با استفاده از روش مدل مرکزیت با پتانسیل جمعیت و روش سطح‌بندی خدمات براساس میزانشنج نهادی گاتمن، الگوی پیشنهادی شامل سطوح و مراکز حوزه‌ها و مجموعه‌ها و منظومه‌های خدماتی و نیز برنامه توسعه ناحیه ارائه شده است.

۴- ادبیات مربوطه

دنيس راندينلی^۴ راهبرد یوفرد را به دنبال به انجام رساندن پروژه‌هایی در کشورهای مختلف مانند حوضه رودخانه بایکول یکی از فقیرترین مناطق کشور فیلیپین^۵ و پروژه راهنما در بخش پوتوسی در کشور بولیوی^۶ و جنبه‌های روش شناختی آن در کشور ولتای علیا (فاز ۱۹۸۱)، جمهوری ملاوی و اکوادور^۷ و سیستمهای سکونتگاهی در هندوستان (شاه ۱۹۷۴، رومی و پاتیل ۱۹۷۷) اندونزی (فیشر ۱۹۷۵) و کشور غنا (گرو و هززار ۱۹۶۴) که مورد آزمون قرار گرفته و از پروژه‌های راهنما اقتباس و استنتاج شده است، مطرح گردید.^۸

راهبرد یوفرد سعی دارد به سؤالات برنامه ریزان و سیاستگذاران پاسخ بدهد؛ سؤالاتی از قبیل:

- الف. سکونتگاههای درون یک منطقه در وضع موجود چه نوع امکانات، خدمات و زیر ساختهای فعالیتهای تولیدی اساساً شهری را در اختیار دارند؟
 ب. عملکردهای موجود به چه کیفیتی به ساکنان خود و نواحی اطراف، ارائه خدمت می‌کنند و به عبارت دیگر چگونه سکونتگاهها و عملکردهایشان برای مردم ساکن در محیط پیرامون قابل حصول هستند؟
 ج. کدامیک از نواحی منطقه فاقد خدمات، تسهیلات و زیرساختهایی است که برای توسعه کشاورزی و ایجاد اشتغال اهمیت دارد؟

4. Dennis A. Rondinelli.

۶ راندينلی و ایوانز، ۱۹۸۳.
 ۸ راندينلی، ۱۹۸۶، ص ۶

۵ راندينلی ۱۹۷۹، ۱۹۸۰.
 ۷ کارول لنت نک و بنکی ۱۹۸۴.

جدول ۱ خلاصه اطلاعات مراحل مختلف الگوی نظری یوفرد^۹

مراحل	تجزیه و تحلیل	عناصر اصلی تحقیق	روشها و تکنیکهای ترسیم شده، بر اساس میزان دسترسی به اطلاعات
۱	منابع منطقه‌ای	منابع طبیعی، اقتصادی، اجتماعی، انسانی	اقتصاد پایه، ضریب سهم مکانی و تعیین حداقل نیاز، محاسبه اجتماعی، انسانی درآمد منطقه‌ای، تجزیه و تحلیل تغییر سهم، روشهای پیش‌بینی جمعیت، روش میرانسنج نهادی گائمن
۲	نظام سکونتگاهی	سایه‌مان، فضای و نظام استقرار، سطح کمی سکونتگاهی از لحاظ برخورداری از امکانات و خدمات زیرساختها	روش میرانسنج نهادی
۳	ارتباطات فضایی	نظام توزیع و مبادله محله‌ولایت بازاری و جریان ارتباطات	روش تحلیل جریانها
۴	قابلیت دسترسی	نوع و کیفیت دسترسی سکونتگاهها به یکدیگر	روش ترسیمی
۵	شکاف عملکردی	نحوه عملکرد خدماتی سکونتگاهها و تعیین نقاط محروم و برخورداری از امکانات و خدمات	ارزیابی عملکردهای موجود با روشهای ارزیابی طرحها

ادامه جدول ۱

مراحل	تجزیه و تحلیل	عناصر اصلی تحقیق	روشها و تکنیکهای ترسیم شده، بر اساس میزان دسترسی به اطلاعات
۶	راهبرد توسعه فضایی	اهداف و سیاستهای توسعه، امکانات و محدودیتهای توسعه	مدل TOWS
۷	نهادی کردن تحلیلهای فضایی و ارائه برنامه	برنامه کوتاه مدت میان مدت بلند مدت	ضوابط و معیارهای توسعه و مورد عمل دستگاههای اجرایی کشور

از نظر راندینلی سیستمها از شکل گیری شبکه های اجتماعی، اقتصادی و طبیعی و تعامل و کنش متقابل بین آنها شکل می گیرند و از آن تأثیر می پذیرند و روند کنش متقابل از طریق روابط سکونتگاهها صورت می پذیرد. روستاها، شهرهای کوچک، و مادر شهرها در یک شبکه تعامل اجتماعی، داد و ستد متقابل، خدمات، کالا، تولیدات، فراورده های کشاورزی و عرضه عقاید به هم می رسند.^{۱۰}

به طور کلی ارتباط جدید فیزیکی بین مراکز شهری و روستایی باعث تغییر مسیر منابع اقتصادی، روابط اجتماعی، حرکت کالاها و مردم می گردد. از این رو در یک ناحیه توسعه یافته، انواع روابط بین مراکز شهری و حوزدهای روستایی و شهرهای میانی به وجود می آید و بدین سان طبقه بندی وابستگیهای فضایی ظاهر می گردد. (جدول ۱). علاوه بر این، دنیس راندینلی در تحلیل روابط شهر و روستا بر محدود سیاست توسعه در سلسله مراتب به جمعیت شهری تأکید دارد.

جدول ۲. وابستگیهای مهم فضایی از نظر دنیس راندینلی^{۱۱}

انواع وابستگی	عوامل
ارتباط فیزیکی	شبکه راهها، شبکه های حمل و نقل رودخانه ای، شبکه های راد آهن، ارتباط اکولوژیکی
ارتباط اقتصادی	ارتباط تولیدی، نحوه مصرف، جریان درآمد، جریان کالای بین ناحیه ای
تحریکهای جمعیتی	مهاجرت های موقت و دائم آمد و شد برای کار
روابط تکنولوژیکی	ارتباط تکنولوژیکی سیستمهای آبیاری، سیستمهای ارتباط از دور

۱۰. شکویی حسین، ۱۳۷۳، ص ۳۱۵.

۱۱. شکویی، حسین؛ همان، ص ۲۶۸.

ادامه جدول ۲

عوامل	انواع وابستگى
بحوه ديدار، نحوه خويشاوندى، مراسم و فعاليتهاى مذهبى، روابط متقابل اجتماعى	تعامل اجتماعى
جريان انرژى، شبكه مالى و وام، ارتباط آموزشى و تعليماتى سيستمهاى توزيع خدمات خدمات شخصى، تجارى و فنى، سيستمهاى حمل و نقل	روابط در زمينه توزيع خدمات
ارتباط متقابل ساختارى، جريان بودجه دولتى، وابستگى متقابل سازمانى و وابستگى ادارى و سياسى	روابط ادارى و سياسى - ادارى

راندینلى اهداف توسعه روستائى را جدا از شهرها عملی نمى‌داند، زیرا شهرها محل بازارهاى اصلى براى دریافت مازاد محصولات کشاورزى هستند. وی نظريه خود را بر عدم تمرکز سرمايه‌گذارىها در سکونتگاههاى انساني با تأکید بر روستاها توسعه بر محور شهرى در تأمین حداقل شرايط براى مردم روستائى بنا کرده است که روستائيان را قادر مى‌سازد مراکز روستائى خود را به توسعه اقتصادى و اجتماعى برسانند و بدین سان در ارتباطى رويکرد يوفرد به موارد زیر اشاره مى‌کند:

الف. همانند برخى نظريه‌هاى منطقه‌اى، وجود یک ساختار سلسله مراتبى از نظام سکونتگاهى براى کاهش اختلالات منطقه‌اى بسیار ضرورى است؛

ب. در مطالعات و برنامه‌ريزى منطقه‌اى، شهر و روستا یک کلّيت يکپارچه محسوب مى‌شود و یک تقسيم کار منطقه‌اى در قالب حوزه‌هاى شهرى- روستائى ضرورت دارد که هدف از آن، آرايش و ساماندهى عرصه‌هاى فضايى به صورت اعم است.

ج. برخلاف ساير نظريه‌ها، شهرهاى ميانى و کوچک که بیشتر با محيط و جامعه روستائى مانوس هستند، واجد اهميت است و محرک توسعه در عرصه‌هاى روستائى به شمار مى‌رود.

د. فرايند تحليل فضايى جاىگاه شهى دارد، چرا که اطلاعات ذى قيمتى را در مورد توزيع فضايى منابع و عملکردها در اختيار برنامه‌ريزان قرار مى‌دهد که مى‌تواند ضعفا و کمبودها را براى ايجاد تعادل و توازن در نظام جغرافياى- فضايى جبران کند.

ه. اصول و مبانى اين رويکرد به گونه‌اى است که نسبت به ساير نظريه‌هاى مطرح شده ساده‌تر است؛ ضمن اینکه از تکنیکهاى ساده و قابل انعطاف براى تبیین و تحليل استفاده مى‌کند.

و. سرمايه‌گذارى در شهرهاى ميانى فقر را کاهش مى‌دهد؛ زیرا در بعضى از کشورهاى در حال توسعه جلوه‌هاى فقر بیشتر در شهرهاى کوچک و شهرکها دیده مى‌شود.

ز. بیشتر کشورهاى در حال توسعه فاقد سيستمهاى کارآمد مکان مرکزی هستند و از این رو بايد در

این کشورها سیستم مکان مرکزی به وجود آید^{۱۲}.

۵- دلایل استفاده از روش یوفرد

با توجه به بحثهای قبلی، در به انجام رساندن تحقیق و تجزیه و تحلیل ناحیه‌ای موارد زیر را می‌توان از علل عمده استفاده از راهبرد یوفرد محسوب کرد:

- الف. دستیابی به رشد اقتصادی همراه با عدالت اجتماعی را در ابعاد فضایی، مد نظر قرار می‌دهد.
- ب. با اینکه مکان محوری بتنهایی برای نیل به عدالت اجتماعی کافی نیست، دسترسی به خدمات و تسهیلات و فعالیتهای مولد در شهر و شهرکها را عامل مهمی در بالا رفتن افزایش درآمد و استاندارد زندگی می‌داند.
- ج. منابع تولید و نظام اسکان موجود در منطقه را به صورت همه جانبه مورد توجه و تجزیه و تحلیل قرار می‌دهد.
- د. در خصوص تلفیق اطلاعات و مطالعات بخشی، منطقه‌ای و محلی، یک تحلیل ارائه می‌دهد.
- ه. مفهوم وسیعتری از منطقه را با نگرش فرابخشی مطرح می‌کند.
- و. برنامه‌ای قابل انعطاف برای برنامه‌ریزان محلی و منطقه‌ای فراهم می‌آورد و می‌تواند به عنوان پایه مطالعاتی سایر کارهای برنامه‌ای در آینده به شمار رود.
- ز. سرمایه‌گذاری در شهرکها و شهرهای کوچک منطقه، مهاجرت بی‌رویه به شهرهای بزرگ و میانی و تمرکز اداری در آنها را کاهش می‌دهد.
- ح. فقدان امکانات و خدمات لازم در شهرهای کوچک و میانی مهمترین منابع برای توسعه روستایی است و لذا جمع امکانات و خدمات در شهرهای ملی و مادر شهرها سبب عدم توجه به سرمایه‌گذاری در شهرهای میانی و کوچک می‌شود. راهبرد یوفرد امکان سرمایه‌گذاری در شهرهای کوچک و میانی را فراهم آورده، راهکارهایی برای توسعه روستایی از طریق این شهرها در اختیار برنامه‌ریزان قرار می‌دهد. با سرمایه‌گذاری در این زمینه، پیوند بین سکونتگاههای ناحیه تقویت می‌شود و سیستم مبادله کالا و خدمات به صورت کارآمد در می‌آید.
- ط. راهبرد یوفرد سعی دارد یک سیستم سکونتگاهی را در شبکه یکپارچه جغرافیایی طراحی کند که منافع توسعه اقتصادی-اجتماعی از مراکز شهری به حوزه روستایی و از حوزه روستایی به شهرهای ناحیه‌ای و ملی را در نظر بگیرد و برای استحکام روابط شهر و روستا در یک تعامل اجتماعی-اقتصادی می‌کوشد.
- ک. راهبرد یوفرد مطالعه خود را در جهت توسعه اجتماعی و اقتصادی ناحیه، براساس راهبردهای توسعه برنامه‌های کشور و سیستم حکومتی، تحلیل و ارائه می‌کند.

۶- ناحیه مورد مطالعه

بخش زواره یکی از دو بخش شهرستان اردستان است که در شمال و شمال شرقی شهرستان اردستان واقع شده است. این بخش از سمت شمال با شهرستان گرمسار از استان سمنان، از سمت شرق با شهرستان نائین، از غرب با دهستان گرمسیر از بخش مرکزی و از سمت جنوب با دهستان کچو و شهرستان نائین همجوار است. از نظر موقع جغرافیایی این بخش حدوداً در ۲۲ درجه و ۳ دقیقه تا ۲۴ درجه و ۲۵ دقیقه عرض شمالی و ۵۲ درجه و ۱۵ دقیقه تا ۵۲ درجه و ۱۲ دقیقه طول شرقی قرار گرفته است و مساحتی بالغ بر ۸۲۰۲/۸ کیلومتر دارد.

۶-۱- ویژگیهای طبیعی

ناحیه مورد مطالعه در حوضه آبریز ایران مرکزی قرار دارد که قسمتی از نواحی چین خوردگی آلپ-همیالیا محسوب می‌شود و با توجه به تحقیقات انجام شده، پیدایش اشکال و عوارض زمین در این ناحیه از ائوسن فوقانی شروع شده و تا عهد معاصر (کواترنری) ادامه داشته است که به دنبال فرایندهای درونی (ایبدوژنیک) و اوروژنیک تحت تأثیر فرایندهای بیرونی (فرسایش) واقع شده و با پشت سر گذاشتن تغییر و تحولات شدید در طول زمان به شکل کنونی در آمده است.^{۱۲}

وضعیت آب و هوایی بخش زواره در مجموع تابع سیستم کلی شرایط اقلیم فلات مرکزی ایران است و براساس تقسیم‌بندیهای متداول، دارای اقلیم خشک و بیابانی است، به طوری که از نظر کوپن^{۱۳} دارای سمبل bwks است. سردترین ماه آن دی (ژانویه) با ۲/۵ درجه سانتی‌گراد و گرمترین ماه آن تیر (ژوئیه) با ۲۵/۴ درجه سانتی‌گراد است که از شرایط دری بودن آب هوای ناحیه حکایت دارد.

خاک منطقه، منشأ رسوبی دارد و در نواحی شمال و شمال شرقی که به کویر ختم می‌شود خاک بیشتر از ریزدانه ماسه بادی و رس تشکیل می‌شود، به نحوی که هر چه به سمت شمال می‌رویم خاک ریزدانه‌تر می‌شود.

در بخش زواره تقریباً آب جاری سطحی بجز در نتیجه رگبارهای فصلی و سیلابهای ناشی از آن وجود ندارد و تمام آب آشامیدنی و کشاورزی از قنات‌ها و چاههای عمیق و نیمه عمیق تأمین می‌گردد. میانگین بارندگی سالانه ناحیه ۱۲۲/۲ میلی‌متر است و بیشتر بارندگی مربوط به فصل زمستان و بهار است که کشت دیم را ناممکن می‌سازد (نقشه ۱).

پوشش گیاهی این منطقه با توجه به شرایط آب و هوایی، جنس خاک و شوری آن تنوع کمی دارد و اغلب گونه‌های گیاهی آن از نوع گیاهان بیابانی و نیمه بیابانی‌اند. از میان گیاهان ناحیه می‌توان به انواع تاغ، اسکنبیل، خارشتر، درفسه، اسپند، سبذ، گون، اشنان، چرخان، دم‌گاوی، ترخ و سالسولا اشاره کرد.^{۱۵}

۱۳. موحده علی، ۱۳۶۹ ص ۲۲.

14. Koopen

۱۵. نهاد سازندگی طرح هادی روستای تلک آباد، ۱۳۶۳ ص ۸.

۶-۲- ویژگیهای جمعیتی

شهرستان اردستان در سال ۱۳۷۰ حدود ۴۱۹۹۵۸ نفر و در سال ۱۳۷۵، ۴۵۱۵۱ نفر جمعیت داشته است که نشان از کاهش جمعیت و مهاجرت از شهرستان دارد. همین طور جمعیت در بخش زواره در سال ۱۳۷۰، ۱۴۱۵۱ نفر بوده که در سال ۱۳۷۵ به ۱۴۳۵۵۲ نفر رسیده است که افزایش اندکی را نشان می‌دهد. جدول ۳، آمار جمعیتی دهستانها و بخشهای شهرستان اردستان را نشان می‌دهد.

جدول ۳ آمار جمعیتی دهستان و بخش و شهرستان اردستان^{۱۶}

سال	۱۳۶۵	۱۳۷۰	۱۳۷۵
دهستان			
ریگستان	۴۵۶۴	۵۱۵۸	۵۳۵۸
سفلی	۱۲۸۲	۹۱۳	۷۶۵
بخش زواره	۱۲۰۸۳	۱۴۱۵۱	۱۴۳۵۵
کل شهرستان	۵۱۸۸۸	۴۹۹۵۸	۴۵۱۵۱

بنابر جدول ۳ دهستان ریگستان، رشد کمی داشته و دهستان سفلی با میزان بالای مهاجرت و در نتیجه کاهش جمعیت رو به رو بوده است. شهرهای منطقه شامل اردستان زواره و مهاباد در جذب مهاجران ضعیف عمل کرده‌اند. آمار شهرهای یاد شده که در جدول ۴ ذکر شده با توجه به نرخ رشد کشور افزایش چندانی نداشته است.

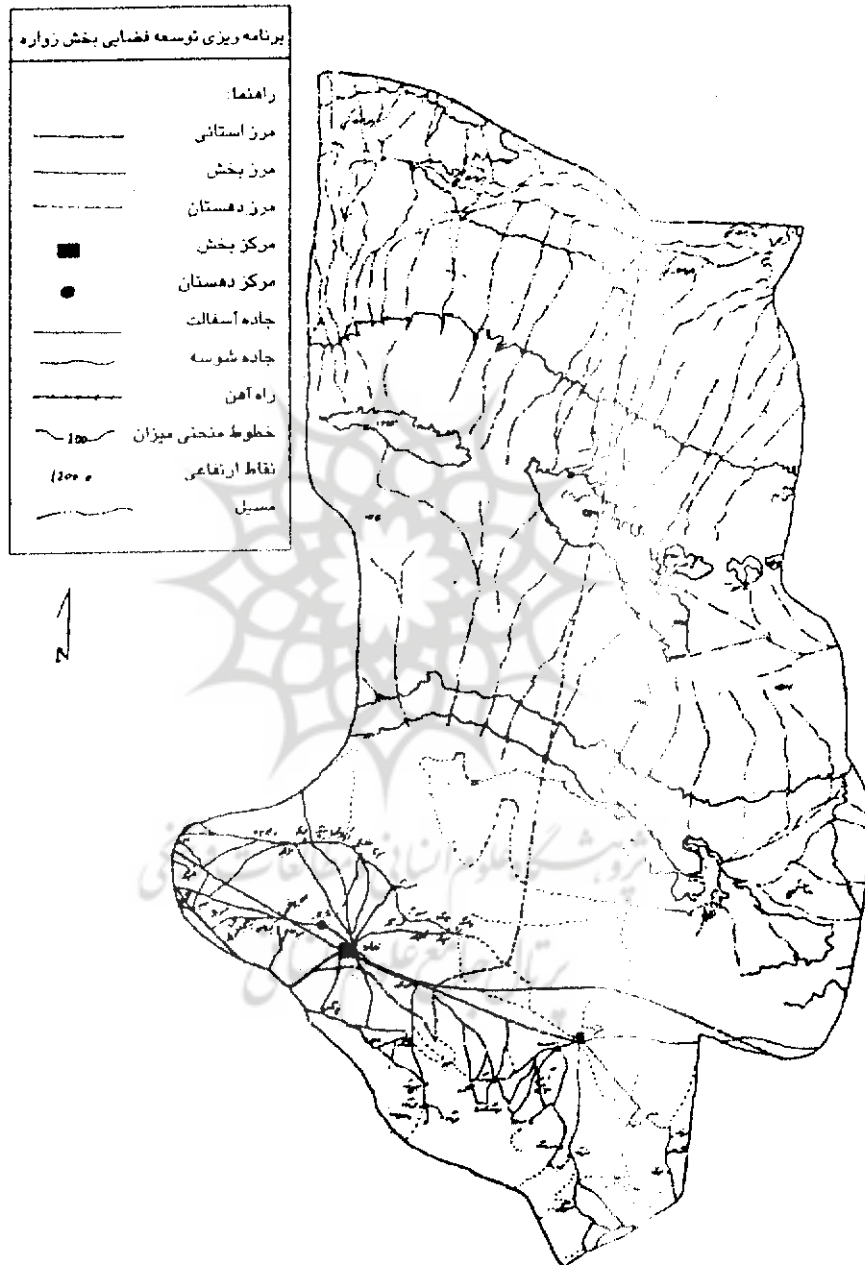
جدول ۴ جمعیت شهرهای شهرستان اردستان^{۱۷}

سال	۱۳۶۵	۱۳۷۰	۱۳۷۵
شهر			
اردستان	۱۲۰۰۱	۱۳۵۶۵	۱۴۶۱۳
زواره	۷۵۸۷	۸۴۱۹	۷۲۳۲
مهاباد	۴۰۸۶	۴۳۱۲	۳۸۴۳

بجز شهر اردستان که مرکزیت دارد، شهر زواره و مهاباد با کاهش نسبی جمعیت رو به رو بوده‌اند. براساس سلسله مراتب شهری در استان، شهر اردستان و زواره براساس آمار جمعیتی سال ۱۳۷۰ به

۱۶. مرحدعلی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، ۱۳۷۶.

۱۷. همان، ص ۹۸.

نقشه ۱ محدوده جغرافیایی بخش زواره

ترتیب دارای رتبه ۲۵ و ۳۵ بوده‌اند.^{۱۸}

براساس جدول ۵ تعداد خانوار در کل شهرستان و بخش بجز در سال آماری ۱۳۷۰ افزایش داشته است. این تعداد در دهستان سفلی با کاهش و در دهستان ریگستان با افزایش نسبی رو به رو بوده است.

جدول ۵ تعداد خانوار و بعد خانوار طی سالهای ۱۳۷۵-۱۳۶۵^{۱۹}

بعد خانوار			خانوار			
۷۵	۷۰	۶۵	۷۵	۷۰	۶۵	
۵	۵/۶	۵/۲	۱۱۷۳	۹۳۸	۸۸۲	ریگستان
۳/۱	۳/۱	۳/۵	۲۴۶	۲۵۹	۳۶۶	سفلی
۴/۱	۴/۱	۴/۶	۳۵۳۵	۳۰۴۹	۲۹۶۹	بخش زواره
۴/۱	۴/۶	۴/۵	۱۲۰۲۸	۱۰۸۸۵	۱۱۶۷۸	کل شهرستان

بعد خانوار در دهستان ریگستان نسبت به کل بخش و شهرستان دارای رقم بالاتری است، ولی در دهستان سفلی، بعد خانوار کمتر است که گویای خانوارهای کم وسعت است. بررسی نسبت جنسی نشان می‌دهد که در بخش زواره در سال ۱۳۷۰ در مقابل یکصد زن ۱۰۹ مرد وجود داشته که این رقم در سال ۱۳۷۵ به ۱۰۶ نفر کاهش یافته است.

جمعیت با سواد شش ساله و بالاتر بخش زواره به استناد نتایج سرشماری سال ۱۳۷۰ و ۱۳۷۵ به ترتیب ۷۵ و ۸۲/۹ درصد بوده است که نشان از بهبود وضعیت نسبی سواد در بخش زواره دارد. کمترین میزان باسوادی مربوط است به دهستان سفلی با ۴۹/۹ درصد بیسواد در سال ۱۳۷۵؛ در حالی که بالاترین میزان باسوادی در دهستان ریگستان با رقم ۹۲ درصد در کل شهرستان مشاهده می‌شود.

یکی از مسائل مهم شهرستان و بخش زواره، مهاجرت است. طی سالهای اخیر مهاجرت به خارج از ناحیه افزایش یافته و آمار جمعیتی ارائه شده گویای این واقعیت است که اکثر مهاجران به دلیل نبود فرصتهای شغلی و تحصیلی به شهرهای بزرگ مانند تهران، اصفهان، کاشان و قم کوچیده‌اند.

۳-۶- ویژگیهای اقتصادی

کشاورزی در گذشته و حال محور اصلی فعالیتهای اقتصادی ناحیه بوده است؛ اما وجود شرایط نامساعد طبیعی و کمبود باران، خشکسالی‌های متوالی باعث مهاجرت مردم از ناحیه شده است. با

اصلاحات ارضی انجام شده (به صورت ناقص) افرادی که درآمدهای بالا داشتند به شهرها مهاجرت کردند و همین امر افت شدید وضعیت مالی کشاورزان را فراهم آورده است. پس از پیروزی انقلاب اسلامی با تقسیم اراضی و حفر چاههای عمیق و نیمه عمیق و حمایت‌های دیگر تا حدودی بخش از رونقی دوباره برخوردار شده است؛ هر چند که رعایت نکردن اصول علمی در حفر چاهها و عدم استفاده مطلوب از آنها، مشکلاتی چون پایین رفتن سفره آبهای زیرزمینی، خشک شدن قنات‌ها و شوری بیش از حد آب‌ها را به وجود آورده است.

آمارهای ارائه شده حاکی از آن است که در بخش زواره ۹ هزار هکتار زمین کشاورزی وجود دارد که این مقدار نسبت به مساحت کل بخش حدود ۲/۶ درصد کل اراضی است. جدول ۶ نوع محصولات و سطح زیر کشت هر یک و نیز میزان تولید آنها را در محل بخش زواره نشان می‌دهد.

در کنار کار کشاورزی اشتغال به دامداری در اکثر روستاهای منطقه به عنوان مکمل معیشتی خانواده رواج دارد؛ به طوری که بعد از زراعت و باغداری، دامداری بالاترین سهم را در درآمد خانوار دارد. با توجه به میزان دام در ناحیه و مراتعی که به لحاظ کیفی ضعیف هستند - از یک هکتار مرتع ۲۵۰ کیلوگرم علوفه خشک قابل استحصال است - تعداد دام، مازاد بر ظرفیت مراتع است. این میزان با توجه به مراتع فقیر و بیابانی، و کویری بودن ناحیه و گونه‌های گیاهی بیش از بیش باعث تخریب مراتع می‌شود.

از دیگر فعالیت‌های درآمدزا و رایج در ناحیه، پرورش طیور است. ۱۴ واحد مرغداری صنعتی با بیش از ۱۲۵ هزار قطعه مرغ گوشتی و تخمگذار به تولید مشغولند که البته با توجه به هوای گرم منطقه و هزینه‌های اضافی در هر سال عملاً فقط سه نوبت عمل جوجه ریزی انجام می‌گیرد.

بخش صنعت ناحیه به صورت خانگی و غیرخانگی است. نوع صنعت خانگی که صنعت غالب ناحیه به شمار می‌رود از نوع صنایع دستی و بیشتر قالبیافی است؛ به طوری که بیش از ۷۰۰ کارگاه خانگی با بیش از دو هزار نفر کارگر به این امر اشتغال دارند. بنا بر گزارش شرکت فرش شهرستان، حدود دو هزار دار قالی در زواره وجود دارد که بیشتر آنها از نوع درجه ۲ و ۳ هستند و دریافت آنها از نقشه و رنگهای اصیل و طبیعی کمتر استفاده می‌شود.

در بخش صنعت غیرخانگی نزدیک به پنجاه کارگاه وجود دارد که مهمترین آنها کارخانه‌های ریخته‌گری، تولید ماکارونی، قالبیافی، ریسندگی، بافندگی، تولید ماسه و شن است. لازم به یادآوری است که سرمایه لازم برای ساخت و تجهیز اکثر کارگاههای ناحیه توسط افرادی که مهاجرت کرده و خارج از ناحیه ساکنند، تأمین شده است. از میان سایر بخشهای مهم ناحیه می‌توان بخش خدمات با ۳۰ درصد اشتغال بخش ساختمان با ۱۵ درصد اشتغال اشاره کرد.

جدول ۶ نوع محصول و سطح زیر کشت و میزان تولید به تفکیک دهستان ۱۳۷۵

نوع محصول	سطح زیر کشت (هکتار)		میزان تولید ناخالص (برحسب تن)		سهم محصول در تولید ناخالص (درصد)	
	ریگستان	سطلی	ریگستان	سطلی	ریگستان	سطلی
غلات	گندم	۲۵۵۵/۵	۱۷۸/۱	۳۵۶۷	۴۷۶۹	
	جو	۱۱۷۲/۲	۱۹۰۴	۴۰۱۳	۵۴۶/۱	۲۷
	ذرت	۱۶۶/۲	۶/۱	۳۰۹۷	۴۷/۳	۲۵/۳
سبزیجات	پیاز	۲۸/۳۷	۵/۱	۱۹۷۵۱	۱۱۲/۳۴	
	خیار	۱۱/۷	۰/۴	۱۹۵۲۹/۹	۵/۷	
	کوجه فرنگی	۱۲/۳۴	۰/۷	۱۵۰۹۰	۱۸/۷	۱/۲۶
	بادمجان	۸/۷	۰/۶	۲۲۰۸۹	۱۹/۵	
	سبزیجات برگی	۴/۴۶	۰/۰۳	۱۹۷۴۴/۶	۴/۵	
دانه‌های روغنی	آفتابگردان	۱۳۵/۱	۴/۹	۱۵۵۷	۵/۹۵	
	کنجد	۱۰۳/۳	۶/۱	۸۶۷	۶/۹۲	۱/۲
	کرچک	۱/۶	۰/۴	۸۴۰		
درختان میوه	انار	۱۱۱۶	۱۱۷	۲۰۲۲۴	۸۰۰	
	انجیر	۹۰	--	۱۷۰۷۳	۳۵	۳۵/۶
	سایر	۳۱/۶	۵	۳۶۲۹۰	۹۵	۴۵/۹
محصولات علوفه‌ای		۸۰۱/۱	۵۳/۱	۶۱۱۸۵	۵۸/۱	۹/۴۹
	محصولات جالیزی	۳۸۱/۹	۸/۹	۱۹۱۱۲	۱۵۶/۱	۱۲/۵۲
حبوبات		۴/۶	۷/۳	۸۴۷	۳/۸۶	۰/۱
جمع		۶۸۱۴	۱۳۹۷/۹	۲۵۴۹۷۵/۵	۶۶۸۴/۱	۱۰۰

۶-۴- بررسی نظام سکونتگاهی و روند تحولات فضایی

بستر زیست محیطی ناحیه علی‌رغم کویبری و خشک بودن، کمی باران و کمبود آب، تجمعی از انسانها را در ناحیه فراهم آورده است که ویژگیهای اجتماعی و فرهنگی آن در انطباق با شرایط زیست محیطی

نضج گرفته و هنوز هم دوام و قوام دارد. از این رو توجه به ویژگیهای فرهنگی و اجتماعی می‌تواند در فرایند تدوین و اجرای برنامه‌های توسعه در ناحیه مؤثر باشد. لذا قبل از پرداختن به چگونگی آرایش فضایی سکونتگاهها، کارکرد، خدمات و ... آگاهی از شرایط یاد شده بیش از پیش اهمیت می‌یابد.

فعالیت‌های انسانی و معیشتی مردم ناحیه بر فعالیت‌های کشاورزی و خدماتی استوار است و هر جا که خاک مناسب و چشمه آبی وجود داشته سکونتگاهی بنیاد شده و عده‌ای به دور یکدیگر جمع شده‌اند. بر این مبنا وسعت اراضی کشاورزی تا حدودی با میزان جمعیت و پراکنش و تراکم آن تفاوت‌های را نشان می‌دهد. وضعیت سکونتگاههای ناحیه و تحولات آنها در خلال سالهای ۷۵-۱۳۶۵ بررسی شده که عبارت است از شماری روستاهای کوچک اندام تا بزرگ اندام که مشخصات کلی آنها در جدول ۷ آمده است. به رغم افزایش نسبی جمعیت در طی سالهای ۷۰-۱۳۶۵ تعداد روستاهای بخش از ۶۵ به ۵۴ روستا کاهش یافته است. در این مدت، تعداد روستاهای بزرگ اندام تغییری نداشته، ولی تعداد روستاهای کوچک اندام افزایش یافته است.

در سطح کوچکتر میزان جمعیت روستایی به تفکیک طبقات جمعیتی نشان از کاهش تعداد روستاهای کمتر از ۲۵۰ نفر دارد؛ به طوری که جمعیت و تعداد روستاهای بالای ۲۵۰ نفر تغییری نداشته و بیشترین تغییر در روستاهای کمتر از ۱۰۰ نفر به چشم می‌خورد.

بیشترین سهم از کل روستاهای بخش زواره برای روستاهای کوچک اندام، ۹۰/۷ درصد در سال ۱۳۷۵ است، در صورتی که این سهم برای روستاهای میانه اندام ۴/۷ درصد برای روستاهای بزرگ اندام ۱۸ درصد است. درصد جمعیت گروه روستاهای بزرگ اندام با یک روستا ۲۴/۶ درصد است، اما روستاهای کوچک اندام با ۲۹ روستا ۴۶/۲ درصد جمعیت را به خود اختصاص داده‌اند.

متوسط جمعیت روستا در روستاهای کوچک اندام ۵۹ نفر، در روستاهای میانه اندام ۴۵۵ نفر، در روستاهای بزرگ اندام ۱۵۲۷ نفر است. مشخص می‌شود که بیشتر روستاهای ناحیه کوچک‌اندام و کم جمعیت است؛ هر چند جمعیت هر روستا به نسبت سال ۱۳۶۵- که ۴۵ نفر است- افزایش نشان می‌دهد.

جدول ۷ تعداد و جمعیت روستاهای بخش زواره به تفکیک انواع روستا بر حسب

درصد و تعداد نفر در فاصله سالهای ۷۵-۱۳۶۵^{۲۱}

سال	عنوان شاخص	روستای کوچک	روستای میانه	روستای بزرگ	جمع کل
		اندام	اندام	اندام	
		۱-۲۴۹	۲۵۰-۹۹۹	۱۰۰۰-۴۹۹۹	
۱۳۷۵	تعداد روستا	۲۹	۴	۱	۵۴
	درصد از کل	۹۰/۷	۷/۴	۱/۸	۱۰۰
	تعداد جمعیت	۲۸۸۸	۱۸۲۰	۱۵۲۷	۶۲۴۵

۲۱. فرهنگ آبادیهای سال ۱۳۶۵ شهرستان اردستان، نتایج نهایی طرح جاری جمعیت سال ۱۳۷۰ شهرستان اردستان، ۳ اطلاعات و آمار دریافتی از خانه‌های بهداشت و فرمانداری اردستان، ۱۳۷۵.

جدول ۷

سال	عنوان شاخص	روستای کوچک	روستای میانه	روستای بزرگ	جمع کل
		اندام ۱-۲۴۹	اندام ۲۵۰-۹۹۹	اندام ۱۰۰۰-۴۹۹۹	
۱۳۷۵	درصد از کل	۴۶/۲	۲۹/۲	۲۴/۶	۱۰۰
	متوسط جمعیت هر روستا	۵۹	۴۵۵	۱۵۳۷	۲۰۵۱
۱۳۷۰	تعداد روستاها	۵۸	۲	۱	۶۱
	درصد از کل	۹۳/۵	۴/۸	۱/۶	۱۰۰
	تعداد جمعیت	۲۹۰۴	۱۵۸۳	۱۵۰۵	۵۹۹۲
	درصد از کل	۴۸/۵	۲۶/۴	۲۵/۱	۱۰۰
	متوسط جمعیت هر روستا	۵۰	۵۲۸	۱۵۰۵	۲۰۸۳
۱۳۶۵	تعداد روستاها	۶۰	۴	۱	۶۵
	درصد از کل	۹۲/۳	۶/۲	۱/۵	۱۰۰
	تعداد جمعیت	۲۶۹۹	۱۷۳۲	۱۰۴۸	۵۸۳۹
	درصد از کل	۴۶/۲	۲۹/۷	۱۷/۹	۱۰۰
	متوسط جمعیت هر روستا	۴۵	۴۳۳	۱۰۴۸	۱۸۸۶

۶-۵- خدمات و عملکردهای موجود

اسکالوگرام تهیه شده حاکی از آن است که میزان خدمات و عملکردهای موجود در ناحیه، از جمله آب آشامیدنی، برق، خانه‌های بهداشت و خدمات آموزشی، مطلوب است؛ ولی مراکز بهداشتی به دلیل قرار گرفتن هر دو در مرکز بخش؛ مشکلاتی را باعث شده‌اند. همچنین از نظر خدمات اداری، بازرگانی و تجاری، ناحیه در حد مطلوب نیست که با توجه به وجود مراکز بازاری و شرکتهای تعاونی در ناحیه، ایجاد برخی تسهیلات برای فروش محصولات روستاییان و دسترسی آسانتر آنان به این مراکز لازم به نظر می‌رسد.

اطلاعات جدول ۸ نشان می‌دهد که سکونتگاههای ناحیه در پنج سطح خدماتی قرار گرفته‌اند. در سطح اول روستای تلک آباد و امیران و در سطح دوم روستاهای شهراب و کچورستاق قرار گرفته‌اند که مبنای خدمات ۱۵ نوع به بالا بوده است. در سطح بندی انجام شده در سطح اول تا سوم از دهستان سفلی فقط روستای شهراب قرار گرفته و بقیه روستاهای دهستان در سطوح خدماتی پایینتر قرار دارند. در مقایسه با سطح بندی براساس پتانسیل جمعیت، روستای شهراب در سطح چهارم است و روستاهای دهستان

ریگستان در سطوح بالاتر قرار دارند. بر این اساس روستاهای سفلی به دلیل جمعیت کمتر، خدمات کمتری دارند و در دهستان ریگستان میزان جمعیت با خدمات همخوانی بیشتری دارد و جمعیت و خدمات بیشتری از سکونتگاههای ناحیه را به خود اختصاص داده است.

جدول ۸ سطح بندی سکونتگاهی بخش زواره براساس روش گاتمن در سال ۱۳۷۵

سطح	مبنای سطح بندی انواع خدمات	نام روستا	تعداد
یک	۲۱ نوع و بالاتر	تلک آباد، امیران	۲
دو	۱۵-۲۰	شهراب-کچورستاق	۲
سه	۱۰-۱۴	نیرآباد، درباغ، چهارمیل، امیرآباد، کریم آباد، معین آباد، اسلام آباد	۷
چهار	۶-۹	احمدآباد، سفیده، جعفرآباد، علی آباد، درقه، مزدآباد، جهان آباد	۷
پنج	کمتر از ۵ نفر	گلستان مهدی، گلزار محمد، گلستان شهید، رجائی، سهامیه، دهنو، و سایر سکونتگاههای بخش	۴۳

۶-۶- ارتباطات فضایی

همان طور که پیشتر بیان شد در روش یوفرد بیشترین تأکید بر ارتباطات فضایی است که در آن دسترسی روستائیان به خدمات شهری تسهیل می‌گردد. بررسی ارتباطات فضایی بخش زواره که در آن از تحلیل جریانها استفاده شده و مناطق عملکردی که براساس جمعیت و تراکم جریانها بین مراکز مسلط و اقماری مشخص گردید نشان داد، که با تناسب فاصله گیری از مرکز اصلی، تراکم کمتر و به تناسب نزدیکی به مرکز، تراکم و ارتباط بیشتر می‌گردد.

در این بررسی بیشترین تأکید بر مراکز بازاری و اداری بود. مراکز بازاری شهر اردستان - به عنوان مرکز شهرستان - در روزهای دوشنبه و پنجشنبه دایر است و حدوداً بیست هزار نفر را زیر پوشش خود دارد. بازار شهر زواره در روزهای یکشنبه و چهارشنبه دایر می‌شود و حدوداً ده هزار نفر را زیر پوشش خدمات تجاری قرار می‌دهد.

بررسی انجام شده در بازار شهر زواره نشان می‌دهد که ۶۱/۵ درصد مراجعه کنندگان به بازار از ساکنان شهر و ۲۸/۵ درصد از روستائیان ناحیه‌اند و بیشتر مراجعه کنندگان روستایی از اهالی دهستان ریگستان و روستاهای نزدیک به مرکز، از جمله تلک آباد، نبرآباد، امیرآباد و امیران هستند. (نقشه ۲ محدوده و حوزه نفوذ بازار شهر زواره رانشان می‌دهد).

طبق نتایج پرسشنامه مربوط به بازار زواره، ۴۲/۳ درصد مردم از بازار کاملاً راضی، ۳۴/۶ درصد تا حدودی راضی و ۲۳/۱ درصد مردم ناراضی بوده‌اند. در این بررسی مشخص شد که فروشندگان تقریباً تا ۸۰ درصد کالاهای خود را از مراکزی چون اصفهان، کاشان و تهران تأمین می‌کنند و فقط ۸/۳ درصد از کالاهایشان را از منطقه فراهم می‌آورند که این نسبتاً حاکی از وابستگی آنها به مراکز بزرگ شهری است.^{۲۳}

لازم به توضیح است که شهر زواره در دوره‌های تاریخی دارای بازاری فعال و برجسته و جوش بوده است. این بازار که بین مسجد جامع، امامزاده و حسینیه بزرگ شهر قرار گرفته با کاروانسراهای اطرافش، مرکز فروش و داد و ستد کالا در ناحیه بوده است؛ اما امروزه این بازار متروکه و کاروانسراهای آن تخریب شده است. در بازار جدید شهر که در خیابان اصلی دایر است، فروشندگان فاقد مکان ثابت هستند و سرپناهی مناسب در روزهای گرم و سرد ندارند. این افراد در مصاحبه‌هایی که با آنها انجام شد بر ساخت یا راه‌اندازی بازار قدیم و استفاده از آن تأکید داشتند و آمادگی خود را برای ساخت و تجدید حیات بازار قدیمی شهر اعلان کردند. با فعال ساختن بازار قدیمی شهر می‌توان بین بافت قدیمی و سنتی شهر و بافت جدید و نوساز آن ارتباط منطقی برقرار ساخت.

در بررسی راههای اصلی و فرعی ناحیه مشخص شد که در حال حاضر بجز محور زواره-اردستان و اردستان-مهاباد که بخشی از آن در محدوده بخش زواره است و از محورهای پر تردد محسوب می‌گردد ۹ محور آسفالت شده روستایی به طول تقریب ۱۲۵ کیلومتر وجود دارد که در تسهیل ارتباط میان سکونتگاههای ناحیه بخصوص شهر زواره نقش اساسی ایفا می‌کند. از محورهای مهم ارتباطی در ناحیه، محور تلک‌آباد-زواره و نیرآباد-زواره است که به واسطه حجم بالای تردد و سرویس‌دهی در مقایسه با سایر محورهای روستایی اهمیت زیادی دارد. روستای تک‌آباد-مرکز دهستان ریگستان-بالاترین میزان جمعیت روستایی ناحیه را داراست و در حوزه نفوذ مستقیم شهر زواره قرار دارد.

بجز راههای ارتباطی و درون ناحیه‌ای، تنها مسیر خطی (ریلی) ناحیه که از شهر زواره نیز عبور می‌کند ایستگاه باری و مسافربری دارد، مسیر راه آهن بافق-بادرود است که از یک طرف به اصفهان و تهران و از طرف دیگر به بندرعباس و کرمان متصل است، این مسیر که در سال ۱۳۷۶ رسماً افتتاح شده می‌تواند در افزایش تسهیلات حمل و نقل و ارتباط برون منطقه‌ای مؤثر بوده، موجب رونق اقتصادی و سرمایه‌گذاری گردد.

شبکه ارتباطی درون ناحیه-بخصوص محورهای اصلی-مطلوب است، اما محورهای فرعی و شوسه و خاکی ناحیه که روستاهای پراکنده در نقاط کوهستانی و کویری را به مراکز دهستان و مرکز بخش متصل می‌کنند، مطلوبین ندارند و تردد در آنها بسختی انجام می‌شود و طول مجموع جاده‌های خاکی و شوسه در ناحیه بیش از ۱۴۵ کیلومتر است که اگر طول جاده‌های مالرو و مسیرهای کویری را نیز به این رقم اضافه کنیم، میزان قابل توجهی خواهد بود.

از عملکردهای مهم دیگر، نهادها و اداره‌های دولتی و خصوصی است که بیشتر در شهرها متمرکزند. بخش زواره به دلیل مستقر نشدن برخی از ادارات - که نتیجه جدید بودن بخش (۱۳۷۴) است - نتوانسته خدمات روستایی لازم را ارائه کنند؛ به طوری که روستاییان برای برخی کارهای اداری مجبورند به مرکز شهرستان مراجعه کنند.

۷- آزمون فرضیه‌ها

بر اساس فرض اول که گفته شد: وجود شبکه ارتباطی (فیزیکی) مناسب (کمی، کیفی و زمانی) و روابط فضایی در ناحیه باعث افزایش میزان استفاده از امکانات و خدمات شهری (اداری، تجاری، بهداشتی، آموزشی و ...) می‌شود. بررسیهای انجام گرفته بویژه در مبحث ارتباطات فضایی، میزان وابستگی سکونتگاهها به شهر زواره را در زمینه بازرگانی و تجاری، اداری، آموزشی و شبکه ارتباطی - نوع راهها و طول آنها - نشان می‌دهد. در این میان دهستان ریگستان از نظر دسترسی زمانی به شهر در شرایط بسیار مناسب و از لحاظ کیفیت راهها از نوع آسفالت درجه یک و دو است. علاوه بر این، میزان مراجعات و نوع دسترسی و مقاصد آنها و میزان استفاده از امکانات و خدمات شهری نیز نشان می‌دهد که مراجعات به مرکز بخش بیش از مرکز دهستان و مرکز شهرستان است (جدول ۹) این میزان در دهستان سفلی بسیار پایین است. بنابراین هر چه میزان دسترسی از لحاظ زمانی و کیفی به شهر نزدیکتر باشد، میزان استفاده از امکانات و خدمات شهری، افزایش می‌یابد.

جدول ۹ نوع مراجعات خدماتی و مقاصد مراجعات دهستان ریگستان^{۲۴}

نام مرکز	درمانی	اداری	آموزشی	کار	فروش محصولات	خرید روزانه	هزینه کشاورزی	جمع
زواره	۱۷	۲۰	۸	۴	۱۴	۱۴	۱۴	۹۱
اردستان	۲۰	۶	۶	۳	۸	۷	۶	۵۶
تلک‌آباد	--	۹	--	--	--	--	--	۹

با توجه به استنادات فرض اول و بررسی انجام گرفته می‌توان نتیجه‌گیری کرد که هر چه سکونتگاههای روستایی به شهر نزدیکتر باشند و بتوانند از خدمات و امکانات شهری استفاده بکنند میزان مهاجرت از آنها کمتر است. در ناحیه مورد مطالعه در روستاهایی که خارج از حوزه نفوذ شهر قرار دارند، جمعیت کمتری است و ساکنان آن، کمتر از امکانات شهری استفاده می‌کنند و بدین ترتیب میزان مهاجرت بیشتر از روستاهایی که دسترسی کمتری به شهر دارند صورت می‌پذیرد. بنابراین فرض دوم ما ثابت می‌شود.

۲۴. طرح هادی روستایی تلک‌آباد، ۱۳۷۴.

فرض سوم پژوهش با توجه به جدول ۹ حاکی از عدم مرکزیت روستای تلک آباد است و از این رو به یک سلسله مراتب سکونتگاهی نیاز است تا ساختار فضایی لازم برحسب سلسله مراتب خدماتی شکل گیرد که این امر در مبحث سلسله مراتب پیشنهادی آمده است. علاوه بر این، بررسیهای میدانی نشان می‌دهد که عدم توزیع کارکردهای مختلف در میان سکونتگاهها باعث بی‌نظمی در سلسله مراتب خدماتی شده که این امر به ویژه در دهستان سفلی قابل مشاهده است؛ به طوری که میزان خدمات بین روستاها و مرکز دهستان در یک ردیف قرار گرفته و به هم نزدیک است.

همان طوری که گفته شد نظام سکونتگاهی دارای سلسله مراتب خدماتی منظم نبوده، از قانون و قاعده سلسله مراتب سکونتگاهی پیروی نکرده است. برای نمونه روستای تلک آباد، مرکز دهستان ریگستان، دارای مرکزیت نبوده، هیچ روستای اقماری را تحت پوشش ندارد یا در دهستان سفلی، میزان کارکرد و خدمات روستاها و مرکز دهستان نزدیک به هم است. با توجه به روش یوفرد در ساماندهی فضایی ناحیه برای برنامه‌ریزی توسعه فضایی می‌توان چنین نتیجه گرفت که با اصلاح سلسله مراتب خدماتی در نظام سکونتگاهی می‌توان ساماندهی فضایی را به صورت قابل قبول به انجام رسانید و یا ساماندهی فضایی ناحیه، ساختار فضایی را کارآمدتر کرد و بر این اساس به برنامه‌ریزی برای توسعه ناحیه اقدام کرد.

۸- نتیجه‌گیری و پیشنهادها

ساختار کنونی خدمات در مراکز موجود و استقرار آنها در اکثر روستاها مانند برق، آب، تلفن و حمام عمومی و خدماتی مانند خانه بهداشت، دفتر پستی و مدارس راهنمایی در روستاهای مرکزی و نبودن روابط فضایی بخصوص با شهر و نوعی گسستگی فضایی در دهستان ریگستان به علت زیر حوزه نفوذ چند شهر و روابط چند جانبه با آنها و حساسیتهای محلی و تقسیمات سیاسی نامناسب سلسله مراتب سکونتگاهی با ساختار فضایی مناسب ناحیه را زیر سؤال برده است.

گسستگی فضایی در ناحیه بخصوص در دهستان سفلی به علت پراکندگی روستاها و میزان کم جمعیت به دلیل مهاجرت به شهرهای بزرگ و میزان بالای وابستگی روستاها به شهرهای بزرگ مانند تهران، اصفهان، قم، کاشان بیشتر از شهرهای محلی است، وجود دارد هر چند بیشتر خدمات شکل گرفته در این دهستان مانند آب، برق، حمام عمومی راه و ... با کمک و همیاری افراد مهاجرت کرده و علاقه‌مند به زادگاهشان تأمین شده است.

در ارزیابی نظام موجود نکاتی به شرح زیر در مورد ناحیه مورد مطالعه می‌توان مطرح کرد:

- الف. نبود ساختار فضایی مناسب و مکان مرکزی در ناحیه،
- ب. عملکرد ضعیف و ناکارایی مراکز دهستان بخصوص دهستان ریگستان که به علت قرار گرفتن در حوزه نفوذ مستقیم شهر زواره دارای روستای اقماری نیست.
- ج. عملکرد ضعیف شهر زواره در ایجاد فرصتهای شغلی،
- د. به علت عملکردهای ضعیف شهر زواره و کمی نیروی جذب سکونتگاهی روستایی به شهر زواره

استفاده از خدمات و امکانات شهری کمتر به چشم می‌خورد.

۵. از عملکردهای ضعیف شهر زواره می‌توان به عملکردهای ضعیف تفریحی-فرهنگی (سینما، تئاتر، مجتمع فرهنگی) و صدفی و بازاری اشاره کرد.

و. از حماسه سکونتگاه‌های روستایی استفاده کننده از خدمات و امکانات شهر زواره نقاط روستایی هستند که در حوزه نفوذ این شهر هستند و ارتباط مناسبی با این شهر دارند.

ز. برخی از سکونتگاه‌های روستایی ناحیه به دلیل نزدیکی و قرار گرفتن در مسیر جاده‌های بهتر شهر اردستان و مهاباد از خدمات این شهرها استفاده می‌کنند.

با توجه به نکات گفته شده می‌توان چنین نتیجه‌گیری کرد که علی‌رغم اثبات فرضیه‌های مطرح شده امکانات شهری و خدماتی به عنوان مرکز منظومه پیشنهادی و مرکز بخش ناحیه مورد مطالعه ضعیف بوده و نتوانسته است باعث جذب سکونتگاه‌های روستایی در اکثر موارد باشد. علاوه بر این، نزدیکی شهرهای ناحیه نسبت به یکدیگر (اردستان، زواره، مهاباد) و به سکونتگاه‌های روستایی ناحیه مورد مطالعه اشاره کرد که در جذب برخی از آنها مؤثر بوده است. البته افزایش عملکردهای خدماتی، رفاهی و تفریحی شهر زواره به عنوان مرکز بخش که دارای ساخت اداری جدید است می‌تواند این عامل جذب را افزایش دهد.

با توجه به اصول و راهکارهای یوفرد و مطالعات میدانی انجام شده در ناحیه مورد مطالعه، برای سلسله مراتب خدماتی و سازماندهی فضایی ناحیه و به منظور استفاده مطلوب از خدمات و امکانات و تسهیلات شهری، نظام سلسله مراتب خدماتی بخش زواره - با استفاده از روشهای جمعیت به عنوان شاخص مرکزیت و سطح بندی سکونتگاه‌های روستایی از مدل گاتمن با توجه به نقاط قوت و ضعف هر یک از عملکردهای سکونتگاهی - پیشنهاد می‌شود:

سطح بندی پیشنهادی با توجه به مشکلات ساختاری موجود در نظام خدمات رسانی میان سکونتگاهها و برطرف کردن این مشکل سطح بندی پیشنهادی دارای یک منظومه اصلی یک مرکز منظومه و دو مرکز حمایتی است. مرکز منظومه با ارائه خدمات مختلف بویژه در زمینه‌های اداری، مالی، امنیتی، تجاری و ... رفتارهای ساکنان آن را تسهیل کرده، شکل مطلوبتری به آن می‌بخشد.

جدول ۱۰ سلسله مراتب خدماتی پیشنهادی سکونتگاه‌های بخش زواره ۱۳۷۵. ۲۵

سطح خدماتی	نوع عملکرد	نقش مرکز	نام مرکز
یک	منظومه	شهر کوچک	زواره
دو	مرکز مجموعه	مرکز توسعه روستایی	امیران-شهراب
سه	مرکز حوزه	مرکز خدمات محلی	نیرآباد-امیرآباد
چهار	حوزه مکمل	روستاها و اقماری	سایر روستاهای بخش

۹- منابع

- [۱]. اصلانی، رضا، علی اصغر جواد، «برنامه ریزی توسعه فضایی شهرستان بیجار»، پایان نامه کارشناسی ارشد: تهران؛ دانشگاه شهید بهشتی؛ ۱۳۷۳.
- [۲]. شکویی، حسین؛ دیدگاههای نو در جغرافیای شهری؛ جلد اول؛ تهران؛ انتشارات سمت؛ ۱۳۷۳.
- [۳]. راندینلی، دنیس؛ برابری، رشد و توسعه، ترجمه سیدعلی بدری؛ تهران؛ اداره کل بهسازی و مسکن جهاد سازندگی؛ ۱۳۷۲.
- [۴]. جهاد سازندگی اصفهان؛ طرح هادی روستایی تلک آباد؛ اصفهان؛ جهاد سازندگی؛ ۱۳۷۴.
- [۵]. خاکسار و دیگران؛ میزان برخورداری روستاهای شهرستان اردستان؛ اردستان؛ جهاد سازندگی شهرستان؛ ۱۳۷۴.
- [۶]. موحد، علی؛ برنامه توسعه فضایی بخش زواره؛ پایان نامه کارشناسی ارشد؛ تهران؛ دانشگاه تربیت مدرس؛ ۱۳۷۶.
- [7]. Rondinelli, D.A.; Spatial analysis for regional development a case study E.R.B; philipine frist published USA. united nation pres; 1980.
- [8]. Rondinelli, D.A.; Applied methods for rigional analyisi the spatial dimneions of development policy USA; vestviw 1985.
- [9]. Rondinelli; D.A.; Development project as policy expemente: An adapt IV approach to development adminstration; london ethaen; 1983.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی